

ANMELDELSER

REPRODUKTIVA TEKNOLOGIER OCH JÄMSTÄLLDHET I SKUGGAN AV SORTERINGS- SAMHÄLLET: FALLET NORGE

Marit Melhuus: Problems of Conception: Issues of Law, Biotechnologies and Kinship. Berghahn Books, 2012, 186 sidor. 70 USD.

Frågor som rör assisterad befruktning har de senaste åren rönt allt större uppmärksamhet, både bland allmänheten och inom forskarsamhället. Allt eftersom reproduktiva teknologier blir mer tillgängliga och accepterade, väcks nya etiska, politiska och vetenskapliga frågor. Antropologen Marit Melhuus bok, som bygger på en omfattande etnografisk undersökning med fokus på den norska lagstiftningen, är ett välkommet tillskott i en växande flora av samhällsvetenskaplig och humanistisk litteratur på temat. Som en av hittills ytterst få engelska titlar som behandlar en nordisk kontext, utgör *Problems of Conception: Issues of Law, Biotechnologies and Kinship* ett viktigt bidrag till den anglosaxiskt dominerade forskningsdiskussionen. Att Norge dessutom har en av världens mest restriktiva lagstiftningar, och bland annat förbjuder inte bara "surrogatmödraskap" utan även behandling med donerade ägg, gör "fallet Norge" än viktigare att studera.

MODERSKAP, FADERSKAP OCH "BIOLOGISKA FAKTA"

Det är enkelt att se att det finns betydande likheter mellan Norge och dets grannländer. Relativt höga skatter, och en offentligt finansierad vårdsektor, har givetvis inflytande på hur de nordiska staternas medborgare ser på sina rättigheter till bl.a. subventionerad fertilitetsbehandling. En stark norm om jämlikhet mellan medborgare, liksom om jämställdhet mellan män och kvinnor, kan också ses som prototypiska för den nordiska kontexten.

I backspegeln kan det dock tyckas anmärkningsvärt att ett modernt och relativt jämställt land som Norge som tillåter spermiedonation, samtidigt är det enda nordiska landet

som alltså förbjuder äggdonation. Melhuus ger oss en närmast genealogisk analys av denna åtskillnad. Trots att jämställdhetsidealet haft stort genomslag i norskt samhällsliv, påpekar Melhuus att två av huvudprinciperna som underbygger europeiska släktskapsystem fortfarande har stor betydelse för norska föreställningar om moderskapets särställning i relation till faderskapet, nämligen: *pater est quem nuptiae demonstrant* ("fadern bekräftas genom giftermål") och *mater semper certa est* ("modern är alltid säker"). I och med dessa formuleringar görs faderns släktskap främst beroende av närvaron av äktenskapsband till modern, medan moderns släktskapsband ses som ett *biologiskt faktum*. Att Norge till och med 1997 inte ens hade någon klausul om moderskapet inskrivet i lagen är talande för vilket genomslag dessa båda principer haft. Lika talande är det att formuleringen om att "den kvinna som föder barnet ska betraktas som barnets mor" skrevs in i lagtexten först efter att debatten kring reproduktiva teknologier tagit fart.

JÄMSTÄLLDHETSPRINCIPEN UNDER OMFÖRHANDLING

Det är bara under senare år, att det att olika lagstiftning gällande ägg och spermier ofrånkomligen leder till olika behandlingsmöjligheter för infertila män och infertila kvinnor har börjat omtalas i termer av ojämställdhet (se Arditti 1984; Raymond 1994; Corea 1986). Melhuus påpekar att detta delvis kan förklaras med den norska kvinnorörelsens tidigare kritiska hållning gentemot reproduktiva teknologier. Idag är denna form av teknologiskepticism inte helt lika tongivande inom feminismen, utan samexisterar allt mer med diskussioner som betonar dessa teknologiers komplexitet. I samtida feministiska debatter ses teknologerna sällan som *i sig* entydigt frigörande eller entydigt förtryckande; istället betonas ofta deras kontextbundenhet och komplexitet, deras simultana potential att både producera begränsande normer om kön, sexualitet och familj och att bryta mot dessa, t.ex.

genom att möjliggöra en mängd nya familjekonstellationer och föräldraroller (se Thomsson 2005). Om en ny formulering av jämställdhetsfrågan i relation till reproduktiva teknologier kommer att vinna mark i det norska samhället i stort återstår emellertid att se, konstaterar Melhuus.

SORTERINGSSAMHÄLLET

För att förstå varför den norska lagstiftningen skiljer sig åt i relation till äggdonation räcker dock inte "den Nordiska modellen" i fråga om jämställdhet och jämlikhet som förklaring. Istället måste vi förstå att den norska lagstiftningen skiljer sig ut i den nordiska regionen, i och med att den är uppbyggd med utgångspunkt i en ännu starkare *försiktighetsprincip*. Lagstiftningens intention, menar Melhuus, är att förhindra att reproduktiva teknologier helt styrs av individers fria val – i synnerhet individers fria val att välja vilken *sorts* barn de vill ha. För att förstå den här underliggande principen måste den dock sättas i relation till en dystopisk föreställning om "sorteringssamhället" (*sorteringssamfunnet*). Idén om sorteringssamhället, menar Melhuus, bottnar i en stark jämlikhetsnorm, liksom i viktiga (formella och informella) sammanflätningar mellan bioteknologi, staten, individen och samhället. Idén om sorteringssamhället rör sig därmed i spänningsfältet mellan individ och kollektiv, mellan individens bästa och samhällets bästa. Dess övertygande kraft hämtar den från en implicit anspelning på rasbiologins historia: individuella val om vilken "sorts" genetiskt barn man vill ha, väcker associationer om ett samhälle där vissa individer sorterades bort på basis av sina biologiska egenskaper.

* * *

Som de tyska etnologerna Michi Knecht, Maren Klotz och Stefan Beck har uttryckt det så kan reproduktiva teknologier förstås som "en global form": hur dessa teknologier å ena sidan är globala till sin spridning, men hur de

ras lokala och regionala tillämpningar trots det skiljer sig åtskilligt från varandra. Som Melhuus så insiktsfullt har belyst utgör “fallet Norge” ett utmärkt exempel på detta. För framtiden är det min förhoppning att vår ökade kunskap om nationella kontexter kan leda till en bättre förståelse för dynamiken mellan “det lokala” och “det globala”, och för hur spänningsfältet dem emellan påverkar de människor som söker denna typ av vård – men också för hur det styr de sätt på vilka vi framgent kommer att förstå vad mänsklig reproduktion är, och vad den bör vara.

LITTERATUR

- Arditti, R. et al. (1984): *Test-Tube Women: What Future for Motherhood?* Pandora Press, London.
- Corea, G. (1986): *The Mother Machine: Reproductive Technologies from Artificial Insemination to Artificial Wombs.* HarperCollins, London.
- Knecht, Michi & Klotz, Maren & Beck, Stefan (2012): *Reproductive Technologies as Global Form: Ethnographies of Knowledge, Practices and Transnational Encounters.* Campus Verlag, Frankfurt & New York.
- Raymond, J. (1994): *Women as Wombs: Reproductive Technologies and the Battle over Women's Freedom.* New Melbourne, Spinifex Press.
- Thompson, C. (2005): *The Ontological Choreography of Reproductive Technologies.* MIT Press, Cambridge, MA.

Jenny Gunnarsson Payne, lektor
 Institut for historie og samtidsstudier
 Södertörns Högskola

HVORDAN OPLEVES MANGFOLDIGHED AF DEN, DER ER ANSAT TIL AT INDFØRE DEN?

Sara Ahmed: On Being Included – Racism and Diversity in Institutional Life. Duke University Press, Durham & London, 2012, 243 sider. Pris: 165 DKK.

Sara Ahmed har sat sig for at undersøge, hvordan ‘diversity workers’ (mangfoldighedspraktikere) oplever deres arbejde. Hvordan gøres mangfoldighed i praksis? Hvilke udfordringer og forhindringer møder de? Hvilket sprog bruges om mangfoldighed og hvordan cirkulerer det, der skrives?

Bogen er baseret på et forskningsprojekt, hvor Ahmed undersøger racisme og mangfoldighed i videregående uddannelser i England og Australien. Ahmed tager afsæt i Franz Fanons beskrivelser af kropsliggjort og kropsligt oplevet racisme, hun diskuterer og analyserer ud fra et sort feministisk perspektiv og ud fra kritisk race teori og mangfoldighedsledelse. Endelig benytter hun en fænomenologisk tilgang, hvor hun lader mangfoldighedspraktikere få stemme. Metodisk designes projektet først som en komparativ national undersøgelse, men det viser sig hurtigt at det ikke er nationale forskelle, der er relevante, men snarere at data inkluderer universiteter karakteriseret ved at være: gamle/nye, by/land, forskningsstyret/undervisningsstyret, samt hvorvidt mangfoldighed er en del af deres uddannelsesmission eller ikke.

Jeg har valgt at diskutere tre centrale problemstillinger ud fra bogen, som alle er relevante i forhold til den forskning om mangfoldighedsledelse og udvikling af interkulturel kompetence i danske institutioner, jeg arbejder med.

EN MUR TÅRNER SIG OP

Udholdenhed ser ud til at være en kernekompetence for mangfoldighedspraktikere. En praktiker siger om sit job: “So much of the time it is a banging-your-head-on-the-brick-

wall job” (s. 26). Disse mure kan ikke passeres, så praktikerne må finde nye veje for at nå deres mål. Ahmed dokumenterer gennem sine data at selv om muren opleves som konkret og umulig at passere, er den ikke nødvendigvis synlig for andre (hvide) medlemmer af organisationen. Muren tårner sig op for den i organisationen, der prøver at skabe forandring på tværs af institutionens eller majoritetens interesser.

Ahmeds levende beskrivelse af mure, der tårner sig op foran en, fungerer som en vel-dokumenteret metafor, som med fordel kan overføres til andre undersøgelser. Metaforen kan skærpe blikket for hvilke personer, der oplever hvilke mure, og for hvorvidt andre i organisationen er i stand til at identificere disse mure.

INTERESSERER MAN SIG FOR MANGFOLDIGHED ELLER BRANDING PÅ DE VIDEREGÅENDE UDDANNELSER?

Ifølge Ahmed vil indførelse af mangfoldighed altid være et brud med institutionens ‘habitus’ (sædvanlige håndtering af, hvordan problemer undgås), hvorimod indførelse af mangfoldighed vil være at skabe problemer og udfordringer. Ahmed diskuterer således ikke, hvorvidt institutionsforandringer giver udfordringer, men snarere hvordan disse kan diskuteres teoretisk. Et af de paradokser Ahmed og mangfoldighedspraktikerne kredser om er, at de er ansat til at skabe forandringer af ledere som ikke nødvendigvis selv er interesserede i at indføre mangfoldighed. I praksis kan det være vanskeligt at afgøre, om man fra institutionens side er interesseret i *branding* af mangfoldighed eller *indførelse* af mangfoldighed. En stor del af de praksisser, der knytter sig til inklusion gøres på papir; der nedskrives regler, indføres ordninger og skrives taler, hvor ord og begreber indgår som væsentlige dele af nye diskurser. Men hvis ordene ikke følges op af handling, bliver deres primære funktion branding af mangfoldighed. Samtidig kan ansattes redegørelse for diskrimination fungere som en form for bran-

ding. Ahmed beskriver, hvordan en kritisk redegørelse for den eksisterende (strukturelle) diskrimination på et universitet, blev hjerteligt modtaget af en ny leder af universitetet, fordi rapporten gav universitetet status i kampen mod diskrimination (uagtet at diskriminationsproblemet er uløst).

Ahmed har fundet frem til disse paradokser ved at foretage en fænomenologisk analyse af, hvordan praktikerne oplever deres mangfoldighedsarbejde. Jeg anerkender Ahmeds tilgang, men vil argumentere for at man fra et praksisteoretisk perspektiv havde fået en mere mættet beskrivelse af hvilke konkrete praksisser mangfoldighedspraktikerne udførte i deres arbejde, og hvordan de var knyttet til normativitet i institutionen. Fra et praksisteoretisk perspektiv, ville man analysere, hvad praktikerne gjorde/sagde om de forskellige praksisser (doings & sayings), og man ville systematisk inddrage, hvordan både krop og materialitet spillede ind i praksissen.

RACISME VERSUS KLASSE

Ifølge Ahmed gør det altid tilhørere utilpas at høre om racisme. Stemningen i lokalet forandrer sig, alle sidder lidt ubekvemt. “We stop, and someone asks a questions about class. It happens over and over again. We speak about racism and they ask questions about class” (s. 155). Vi kender den samme situation i Danmark, publikum foretrækker klart social baggrund (klasse bruges sjældent) som begrundelse for, at individer ikke udnytter deres fulde potentialer frem for etnicitet (race bruges sjældent). Hvorfor foretrækker publikum at tale om klasse? Mit bud er, at det er mere bekvemt at henvise til etablerede magtstrukturer. Det er mere bekvemt at pege på, at ‘de andre’ mangler klasse, frem for at forholde sig til at det er hvidhed, de mangler. Racespørgsmål er forstyrrende både i Danmark, England og Australien. Som en praktiker siger: “They always say to me that you reduce everything to racism” (s. 155).

BOGENS RELEVANS?

Bogen er stærkest omkring de sociale kategorier racisme, klasse og hvidhed. Det er særligt udpegningen af, at hvidhed stadig ikke opfattes som et privilegium af de privilegerede, som følgelig har svært ved at få øje på den strukturelle diskrimination. "The very idea that diversity is about those who 'look different' shows us how it can keep whiteness in place." (s. 33) Men det kan være svært at se, når man selv repræsenterer normen. Jeg foretog en enkel google søgning og fandt følgende om "Mangfoldighed og ligestilling" under Københavns Universitets personalepolitik:

Københavns Universitet vil gennem sin personalepolitik gøre en aktiv indsats for at fremme etnisk integration og ligestilling. Indsatsen omfatter alle niveauer og gælder både i forbindelse med ansættelse, under ansættelse og ved eventuelt afskedigelse. Ved ansættelse af nye medarbejdere må der derfor lægges vægt på fordelene frem for eventuelle problemer ved integration af etniske mindretal. (set den 17. juli 2013)

Med Ahmeds blik vil man pege på, at teksten er skrevet fra institutionens perspektiv, hvor Universitetet repræsenterer majoriteten, og forholder sig vurderende til, hvad der betragtes som fordele og ulemper ved "etniske mindretal". Hvis universitetet – i ord – skulle have gjort mangfoldighed, skulle man snarere have beskrevet en gensidig mangfoldighedsproces.

ET TILTRÆNGT KRITISK BLIK PÅ MANGFOLDIGHEDSARBEJDE

Bogen skærper blikket for vedligeholdelse af hvide institutioner gennem mangfoldighed. Styrken ved bogen er Ahmeds blik på mangfoldighedsledelse og racisme er, at hun er opmærksom på strukturel diskrimination på videregående uddannelser, og at hun har så klart et blik for, hvordan man i praksis som hvidt majoritetsmedlem ikke forestiller sig, at man handler racistisk, hvis man ikke fornemmer rækkevidden af de privilegier, man som

hvid har. Heraf følger at de fleste institutioner som arbejder med mangfoldighed ikke er bevidste om, i hvor høj grad de bruger mangfoldighed (happy diversity) til at fastholde institutioner som hvide.

Bogen er relevant læsning for alle, der arbejder med indførelse af mangfoldighedsledelse i hverdagen, uanset om det er i store internationale organisationer, eller om det er i folkeskolen.

Bogen er skrevet i et let tilgængeligt sprog og forsynet med et uddybende noteapparat for den mere teoretisk interesserede læser.

Iben Jensen
Professor (mso)
Institut for Læring og Filosofi
Aalborg Universitet, København

PIONERVÆRK OM AFRIKANSKE KVINDER

Signe Arnfred: Gender Politics in Mozambique: Rethinking Gender in Africa. James Currey, 2011, 310 sider. Pris:453 DKK.

I 2012 vandt Signe Arnfred, kultursociolog og lektor på Roskilde Universitet, den anerkendte Kraka-pris for sin essaysamling *Sexuality and Gender Politics in Mozambique: Rethinking Gender in Africa*.

Bogens essays er skrevet på forskellige tidspunkter, som dækker perioden 1987-2010. Arnfreds udgivelse er baseret på mange års arbejde med Mozambique, herunder tre års fuldtidsarbejde i den nationale kvindeorganisation *Organicacaõ da Mulher Mocambicana* (OMM) fra 1981-1984 og adskillige feltstudier i årene 1998-2005.

Sexuality and Gender Politics in Mozambique er først og fremmest et opgør med den radikalfeministiske tænkning, der per se ser kvinden som undertrykt i forhold til manden. Arnfred skriver sig ind i en postkolonial videnskabstradition, som kritiserer feministisk teori for at være for domineret af vestlige vær-

dier og for at have en ensidig forståelse af køn og kultur. Formålet med bogen er, ifølge Arnfred selv, at bidrage til den kønsteoretiske debat og samtidig forholde sig til ligestillingspolitik, seksualitet og matriarkat i Mozambique. Her er hovedpointen, at den førte politik i Mozambique altid har været baseret på fejlagtige eller unøjagtige forestillinger om mænd og kvinders relation til hinanden. De forkerte forestillinger skaber problemer, ikke mindst for den udviklingspolitiske indsats, som Arnfred hævder vil fejle, så længe viden om den lokale kontekst ikke inddrages.

KØN OG MODERNITET

Ved at trække på afrikanske feminister såsom antropolog Ifi Amadiume og sociolog Oye-runke Oyewumi, er Arnfreds udgangspunkt, at køn bør undersøges og ikke antages (s. 93). Arnfred fremhæver, hvordan afrikanske familiestrukturer afviger fra den moderne kernefamilie, som vi kender til i Vesten, og hvordan betydninger knyttet til køn og seksualitet varierer fra kultur til kultur. F.eks. vurderes folk i Afrika ud fra deres alder og familie, snarere end om de er mænd eller kvinder. At køn spiller en anden rolle i Afrika end det gør i Vesten, kan også ses i sproget, som ifølge Arnfred, er mere kønsneutralt end f.eks. det britiske.

Arnfred har ret i, at køn bør undersøges og ikke antages. Men spørgsmålet om, hvor længe og hvor dybt man bør undersøge kønnede relationer for at kunne drage nogle, måske overordnede, men også anvendelsesorienterede konklusioner, melder sig. Der er f.eks. slående ligheder mellem Mozambique og dets naboland Zimbabwe. I Zimbabwe kæmpede kvinderne på samme vis under befrielseskampen, men blev aldrig anerkendt for deres rolle i etableringen af et mere moderne politisk system. Og ligesom den portugisiske kolonimagt i Mozambique var briterne blinde overfor zimbabwiske kvinders enorme potentiale som landarbejdere og familieforsørgere. Pointen med at fremhæve disse sammenfald er at understrege, at selvom kontekstnær vi-

den er vigtig, er der trods alt generelle træk i afrikansk kultur og historie, som ikke taler til kvinders fordel og som man bør forholde sig kritisk til. Særligt hvis man ønsker at adressere nuværende ligestillingsproblematikker i Afrika. Dog findes der i Mozambique lokalsamfund med matriarkalske familiestrukturer, hvor kvinder har stor autoritet, hvilket Arnfred fint beskriver i sine essays.

Arnfreds nok mest kontroversielle tese er hendes påstand om, at 'det moderne' ikke har været til gavn for kvinderne i Mozambique (s. 60). Snarere tværtimod, hævder hun. Om Arnfred har ret kan diskuteres. På den ene side, så viser Arnfreds essays meget overbevisende, hvordan moderne lovgivning ikke hænger sammen med kvindernes virkelighed. Udviklingen i Mozambique fra naturalieøkonomi til pengeøkonomi samt moderne værdier om familieliv og kvinders seksualitet har, ligesom i mange andre afrikanske lande, skabt betydelige udfordringer for kvinder. På den anden side kan man hævde, at moderniseringen i Mozambique er med til at give individet mere frihed og flere muligheder, og at denne frihed gør livet lettere for nogle kvinder – både i forhold til deres seksualitet men også i forhold til familieliv, religion, osv. Derudover kan man hævde, at der med moderniseringen, herunder også med det udviklingspolitiske arbejde, bliver skabt grobund for kritisk tænkning, der er med til at nedbryde udemokratiske strukturer, som hæmmer kvinders autoritet og politiske deltagelse. Uanset hvad, så er det vigtigt at understrege, at postkoloniale samfund er hybride systemer, som er blevet påvirket af både traditionelle og moderne værdier. Eksisterende afrikanske samfund er hverken det ene eller det andet.

FRA TEORI TIL HANDLING

Ud fra en socialantropologisk analysetilgang demonstrerer Arnfred, at der findes mange måder, hvorpå køn og seksualitet kan forstås. Bogen redegør grundigt for køn og kultur i Mozambique – både i forskellige regioner og under indflydelse af ideologi, religion og øko-

nomisk/politisk udvikling. Arnfreds viden om Mozambique er således imponerende men måske for imponerende. Bogen er spækket med detaljer, og det bliver næsten for meget – selv for en læser med stor interesse for Østafrika. Forfatterens indgående kendskab til Mozambique er således bogens styrke men også dens svaghed. Bogens format (essaysamling) indebærer utallige introduktioner, som fører til unødvendig repetition. Kapitlerne er skrevet på forskellige tidspunkter men præsenteres ikke i kronologisk rækkefølge, og der synes ikke altid at være en velovervejet rød tråd.

Arnfred ønsker ikke at romantisere afrikansk kultur, men gør det alligevel til tider. Flere ting, lige fra bogens forsidebillede af middelalderlige kvinder i klassiske, farverige klæder til den spændende, men noget udførlige, beskrivelse af gamle modningsritualer illustrerer Arnfreds fascination af det traditionelle. På befriende vis afliver Arnfred dæmoniserede forestillinger om kvinders undertrykkelse i forbindelse med kontroversielle emner såsom polygami, lobolo (brudepris) og ceremonielle modningsritualer. Men bogens undertitel 'Rethinking Gender in Africa' vækker en lidt misvisende ide hos læseren om, at Arnfreds bidrag er nytænkende. Diskussioner om køn og seksualitet er altid relevante i postkolonial kønsforskning, men måske bør man forholde sig en anelse mere til det moderne. Arnfred præsenterer læseren for kvindeorganisationen OMM og hendes arbejde for dem i 1980'erne, men man hører ikke noget om kvinders nuværende organisering og mærkesager. Jeg savner personligt de unge kvinders stemme, og jeg savner konkrete løsningsforslag til nuværende ligestillingsproblematikker.

Josephine Svensson, cand.scient.soc. med speciale i kvinders politiske deltagelse i Zimbabwe, fuldmægtig i Udenrigsministeriet

ET SÆRLIGT EUROPÆISK OMSORGSREGIME?

Hanne Marlene Dahl, Marja Keränen & Anne Kovalainen (red.): Europeanization, Care and Gender: Global Complexities. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011, 232 sider. Pris: 685 DKK.

Siden den amerikanske sociolog Arlie Hochschild lancerede begrebet 'globale omsorgskæder' i 2001, er den tværvidenskabelige litteratur indenfor migrations-, omsorgs- og kønsstudier eksploderet. Hochschilds globale perspektiv har bidraget til udviklingen af den europæiske omsorgsforskning som denne antologi, redigeret af Dahl, Keränen og Kovalainen, netop er et eksempel på. Omvendt har begrebets rejse over Atlanten til Europa blandt andet ført til et fokus på, hvorledes staten (her de europæiske velfærdsstater) regulerer globale omsorgskæder, samt en udvidelse af det empiriske felt fra et fokus på børneomsorg til også at omfatte ældrepleje.

Fra et tværdisciplinært perspektiv med afsæt i politologiske og feministiske studier af familie, stat og marked er det den engelsksprogede antologis ærinde at re-analysere de forskellige komplekse omsorgsarrangementer i Europa ud fra perspektiverne: 1) Det øgede antal af kvindelige arbejdsmigranter inden for omsorg, 2) En europæisering og 3) Forbindelsen mellem formelle og uformelle omsorgsordninger. Det, som binder de 10 forskellige bidrag sammen, er argumentet: at der i Europa finder en genforhandling sted af forholdet mellem velfærdsstat, marked og familie, som udmønter sig i forskellige og komplekse former for omsorgsarrangementer og omsorgskæder. Særlig argumenterer Dahl, Keränen og Kovalainen for, at europæiseringen kan læses som et særligt udtryk for globalisering, der ikke er en enkel proces, men snarere er en snørklet, kompliceret og til tider modsætningsfyldt proces.

Antologien er struktureret i tre dele: I) Europæisering af omsorg, II) Omsorgens kompleksitet og III) Neokoloniale omsorgsrela-

tioner i Europa. Den første del består af tre kapitler. Kevät Nousiainen undersøger, hvordan forældreorlov er et forsøg på at fremme kønsligestilling inden for omsorgsbyrden i de europæiske familier. Fiona Williams leverer et teoretisk kapitel. I forlængelse af hendes tidligere forskning bidrager hun til en udfordrende og tiltrængt teoretisering af statens rolle i konstitueringen og reguleringen af globale omsorgskæder. Særlig fremhæves elementerne i institutionalisering og regionalisering, der kendetegner den europæiske version af globale omsorgskæder, og som adskiller sig fra den nordamerikanske version. Williams analyserer diversiteten i de europæiske velfærdsstaters regulering af børneomsorg gennem de forskellige sammenfletninger af børneomsorgs-, migrations- og ansættelsesregimer, som netop skaber præmisserne for kvindelige migrant-husarbejderes medborgerskab.

Ligesom Williams tager Majda Hrženjak afsæt i den globale omsorgskæde-litteratur. Hrženjak analyserer, hvorledes omsorgs-, migrations- og ansættelsesregimerne krydser i den slovakiske case. Her belyses statens forskellige agendaer, hvad angår løsningen på underskuddet af omsorgsarbejdere, kønsligestilling og sikringen af jobmuligheder.

Den anden del, bestående af fire kapitler, sætter fokus på omsorgens kompleksitet gennem analyser af blandt andet omsorg til handicappede og det særegne ved de europæiske velfærdsstaters regulering af omsorg. Thomas Boje og Anders Ejrnæs åbner fint op for anden del med et bidrag, der udvikler fire nye omsorgsmodeller i EU, som tager højde for de aktive aktører, familien og det organiserede civilsamfund, indenfor velfærdsstatens omsorgsforpligtigelser. På tværs af de traditionelle velfærdsmodeller tilbyder Boje og Ejrnæs nye forfriskende analysesnit i undersøgelsen af, hvordan de nationale familie- og omsorgspolitikker har skabt bedre betingelser for europæiske husholds muligheder for at kombinere familie- og arbejdsliv. På baggrund af analysesnittene (børnepasning, forældreorlov, deltidsarbejdende mødre og familiepolitik) identificeres omsorgsmodeller, der viser,

hvordan forholdet mellem omsorg, betalt og ubetalt arbejde reguleres af familiepolitik og kønsnormer på forskellig vis – med andre ord hvordan mødres muligheder og begrænsninger for at skabe balance mellem arbejde og familieliv er meget forskellig i EU.

De efterfølgende bidrag er lande-cases med fokus på omsorg og handicap. På glimrende vis undersøger McLaughlin omsorg i forhold til medborgerskab med fokus på familiers omsorgserfaringer med handicappede børn i England. Det etnografiske bidrag viser, hvordan mødre, som ofte er de primære omsorgsgivere overfor handicappede børn, er udfordret af en privatisering og marginalisering. McLaughlin sætter kritisk spørgsmålstegn ved forholdet mellem omsorg, uafhængighed og medborgerskab. Hun understreger, at når omsorg og medborgerskab krydses, produceres nye forståelsesmåder af retten til, prioritering af og lokalisering af omsorg. Her udfordres idealet om den individuelle autonome voksen og ubehaget ved afhængighed. Egle Sumskiene diskuterer modernitetsbegrebet i en omsorgskontekst. Med omsorgsgivning til psykisk syge og intellektuelt handicappede i Litauen forholder Sumskiene sig kritisk til, hvorvidt omsorg i Litauen er blevet forbedret i overgangen fra socialisme til Litauens medlemskab af EU. Således diskuteres 'god omsorg' i forhold til 'moderne omsorg'. Det sidste kapitel i den tredje del analyserer, ud fra et diskursanalytisk blik, hvorledes den finske stats omsorgspolitik og medborgerskab, der tidligere repræsenterede en nordisk model, har ændret sig markant. Kirsi Eräranta foreslår, at denne ændring blandt andet skal ses i lyset af Finlands indtræden i EU.

Den sidste del af antologien vender tilbage til europæiske omsorgsrelationer med et globalt udsyn, der omfatter analyser af den uformelle omsorgssektor og migranters omsorgsarbejde i Europa. Netop den regionale arbejdsmigration inden for omsorgssektoren i EU er Lise Widding Isaksens bidrag et eksempel på, idet hun undersøger en polsk omsorgsarbejder i en italiensk familie. Ander-

ledes undersøger Susana Climent, hvordan den spanske velfærdsstatsmodel ændrer sig fra 'familialism' til 'de-familialism'. Her finder en 'de-familialism' sted gennem de spanske kvinders økonomiske uafhængighed og en outsourcing af det huslige arbejde. Denne 'de-familialisme'-proces afspejler sig også i den spanske lovgivning om migrantarbejdere og omsorgsarbejdere. Det sidste bidrag i den tredje del kommer fra Joan Tronto. Med afsæt i et bredt omsorgsbegreb sætter Tronto fokus på omsorg og medborgerskab, hvor hun efterlyser det, hun kalder 'care-as-citizenship', der refererer til en medborger, som både yder og modtager omsorg. I dette bidrag tilbyder Tronto et yderst tiltrængt perspektiv, idet hun gør op med 'omsorgsgiver' versus 'omsorgsmodtager'-tænkningen.

Samlet set viser antologien diversiteten i de europæiske velfærdsstaters regulering af omsorg, som skaber meget komplekse omsorgs-

arrangementer. Flere bidrag behandler kvinders vilkår, men hvad med mændene? Eller en diskussion af fraværet af mænd, når det drejer sig om omsorg – her savnes et maskulinitetsperspektiv.

Antologiens titel *Europeanization, Care and Gender: Global Complexities* lægger op til spørgsmålet om, hvorvidt man kan tale om en særlig europæisk regulering af omsorg? I antologiens afsluttende kapitel, skrevet af redaktørerne Dahl, Keränen og Kovalainen, samles der op på det europæiske særegne. Slutteligt bidrager denne antologi også til forskningen i globale omsorgskæder, idet antologien tegner konturerne af det, man kunne kalde statens regulering af regionale omsorgskæder.

Marlene Spanger, ph.d., adjunkt,
Institut for Kultur & Globale Studier,
Aalborg Universitet